

Ի Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Յ Ո Ւ Շ Ի Կ

ՅՈՐԶԱԽՈՐ ու շնորհալի նոր շրջան մը՝ գրական ու ժողովրդական գասակարգին մաղթելով, յետագարձ ակնարկով մը քննենք Հայութեան նոյն երկու ներկայացուցչաց մտաց ու սրտի գործն և վաստակը:

Կեանքի ամբողջ շրջան մը եւս կը զլորի անցեալին մէջ, ու այն վայրկեանին որ նոր արփին կը բարեւէ Հանրութիւնը, գրական նին ու ժողովրդականին միջեւ փոխադարձ հարց մը կ'ըլլուի, թէ Բն ըրինք: Եւ հե. տաքքրական է խմանայն թէ ազգին Համար Բն ըրաւ գրական գասակարգն, և Բն ժողովրդականը:

Գրականին ներկայացուցիչն է Մամուլը. մտնենք հայ տպարանները, և պիտի գտնենք գոհացուցիչ արդիւնք մը, հարուստ կամ քառացի վաստակ մը: Մեր մամուլը գործն ըստ տեսակին սահմանափակ է. լրագրական և մատենագրական երկեր են յոր կը հրատարակէ. գեղարուեստական բաժին չունի, ու առ այսմ ունենալու հա յոյս չի տար: — Մատենագրական ուժը լրագրական հսկայաբայլ յառաջագիտութեան հանդէպ նսեմացած կ'երեւի: Ռուսահայ մամուլը աշխատեցաւ ըստ սովորականին՝ բազմաթիւ թրքահայ մամուլին՝ առատ հրատարակութիւն մ'ունենալով:

Ջողաքար հրապարակ ելան բանաստեղծական գիտական ու վիպասանական ընդ ամենն 50թ չափ գրքոյկներ, և ոչ երբեք ստուարահատոր երկ մը. իսկ թրքահայ մամուլը հաղիւ 20 հատոր կրթական և գիտական գրքոյկներ. արտասահմանի մամուլն բազմաթիւ թրքահայ մամուլն սակաւթիւ, 18 հատոր ուսումնական, բանաստեղծական և ազգային հրատարակութիւններ ընծայեց, իսկ բանասիրական գրքեր՝ ոչ ինչ: — Ռուս և թուրք երկրի ազգայնոց լրագրութիւնը ամբողջ աւարին մակընթացութեան և տեղատուութեան ենթարկուեցաւ. ռուսահայ Բերբերեանը կը պատրաստուէր «Կեանք» անուամբ գրական ու հասարակական վեցամսեայ հանդէս մը հրատարակելու, բայց լրագրական թատերաբեմին վրայ չբարձրացած, ձայնին խեղճութիւնը զոյժը լսուեցաւ: Ռուսահայ լրագրութեան մէջ չընկածան նոր թերթեր և ընդհակառակն եղածները թաղանթեցան. հոն այլ եւս չեն հրատարակուի մի քանի տարիներ առջ կեանք ունեցող հանդէսներն և օրագիրները, որոց ախուր կացութեան ենթարկուեցաւ նաեւ հայ լրագրութեան իրեն գեղարուեստական հանդէս անգլագլանն «Արաբ» — Ամբողջ ռուսահայն ունին միայն երկու օրագիր. ախուր է ըսելն որ անոնց եւս նիւթական ուժն խարխուլ է: Թրքահայ լրա-

գրութիւնը որուն ուժը կեդրոնացած է լոկ Պոլսոյ մէջ, այժմ ամէն օր կը հրատարակէ շրտ օրագիր ու առհասարակ ամենուն մէջ ալ, ազգային նոր գրականութեան, պատմութեան և կրթական վիճակի մասին՝ գոհացուցիչ յօդուածներ միշտ կը գտնուին։ Ներկայիս ակն յայտնի է, որ ռուսահայ լրագրութիւնը թրքահային հետ բազմաթիւ տեղափոխութիւնը ռուսահային կը վիճակուի։ Բայց թրքահայուն հրատարակած հանդէսները բազմաթիւ ռուսահային հետ, այս մասին թրքահայուն աղքատութիւնը շատ զգալի է։ Ի բաց անալ Բիւրակն և Պատկեր, այժմ Պոլսոյ մէջ չի կայ ուրիշ շաբաթական կամ կիսամիսեայ հանդէս մը, որ կանոնաւոր կերպով լոյս տեսնէր։ Հոն Մասիսը և Հանրագիտակ, մեծ դեր կը խաղային ու արդ ընդհատ աղբիւրներու գաղափարը կու տան։ Ռուսահայը ունին Ազգագրական հանդէս, Լուսնայ, Թատրոն՝ վեցամիսեայ ստուարահատոր հանդէսներ, և Արարատ, Մուրճ, Արքիւր, ամսօրեայ հանդէսներ, որոց նմաններուն ստուերն իսկ կը պակսի թրքահայ լրագրական դաշտին մէջ։ — Արտաստեղծ մասին մէջ կան թերթիկներ ու հետ նորաստեղծ եւս ամեն ամիս կը բողբոջեն։ Գահիրէի Արշալոյսը ու Փիւնիկը, Նիւ-Եօքքի Հայրենիքը ու Չայն հայրենեացը, և վերջապէս Փարիզու Համալսարանը ու Բանասէրը 1899 տարւոյ լրագրական պտուղներն են։ Գահիրէի ու Ամերիկայի թերթերը Լոստրայի Պ. Արփարին, Փարիզու Պ. Միլասին, Մարսիլեայի Պ. Թերթուլեզլեանի, Աթենքի ու Վատնայի թերթիկներէ հետ՝ տարաշխարհիկ հայութեան ազգութեան ոգի կը փչեն։ Իսկ Բանասէր ու Համալսարան զոյգ ընդ հինաւորց նահապետ Բազմաշէկի և Ամսօրեայ Հանդիսի՝ բնաշխարհիկ ու գաղթական հայութեան՝ հայկական զգրութիւնը կը սորվեցնեն և Էսթրպայի գիտութեան լոյսը ճառագայթելու կը ձգտին։ Հայ լրագրութիւնը հաւատարմութիւնը կը բարձրեն, անձնաւորէր ու առանց արժանաւոր վարձատրութեան, կ'ապրի, կ'ածի ու կ'աշխատի Հայուն մոռուր կենքին յառաջագիտութեան և բարուց քաղաքակրթութեան համար։

*

Ազգին ունեւոր դատակարարը Բնչ ըրաւ կարոտելին, որքին ու սովալլուկին։ — Ազգին թշուառութիւնը կը ծնի իւր մէջ բարեւարներ ու առաքելի գործիչներ։ ու այդպիսի անձեր պակաս չեղան հայութեան մէջ։ Ջանշան իւր մի հրատարակութեամբ ծնողագործ մատաղ մանկիկներու համար՝ եօթը որդանց հաստատելու շարժառիթն եղաւ։ ու այսպիսի մեծ բարեբար մը՝ սրուն գրական գործունէութիւնը՝ մի քանի ամիս առաջ տունուցաւ, արդեօք ամբողջ հայութիւնը կրցաւ գանի արժանապէս վարձատրել։ Եթէ բազմաթիւ թրքահայ, ռուսահայ ու արտասահմանի ազգայնաց բարեարարական գործը, ռուսահայոց միշտ բարձր, միշտ դրուատելի պիտի գտնենք։ Պոլիս ու գաւառները և նոյն իսկ արտասահմանի մէջ պակաս չեն հարուստ վաճառականներ ու փաշայ ազաներ։ և սակայն, ատեն չեն որ օգնութեան կը հասնին հայրենիքի մերկերուն ու քաղցածներուն, այլ միշտ գասակարգը իւր համաստգրական կը հանէ զրամը, ու կը ձգէ հանգանակութեան գանձանակին մէջ՝ Թամարեան, Տիկին Գանանեան, Գրիգոր Մեղուկեանց, Տիկին Մարիամ Մարտիրոսեան, Խիթարեան, Յակոբեան, Ա. Պօղոսեան, Խաչատուրեան, Դավաբեան Եղբարք, Լեւոն Ղուկանց, Խօջամարեան, Մկրտիչ Աթանասեան, Փրիզիկեան, Թագուհի Փանոսեան, Գ. Ասլանեանց, Մարիամ Դաւթեան, և այլն, այս ամէն Ռուսահայ են և 1899 տարւոյ Հայ կարօտելոց՝ ամենէն մեծ բարեարարները եղան։ Կը փափաքինք նաեւ Պոլսոյ ու Արտասահմանի հայ դատակարար մէջ գտնել ազգային բարեբարներ և յիշել նաեւ անոնց անունը, և սակայն կարելի չէ գտնել մի հարուստ՝ որ իրեն բարեբար չուէրնէրով անմահացնէր անունը։ Բայց աղքատ ժողովուրդը իւր բնաշխարհի աղքատ ազգայիններուն փափակ սիրտ մը ցուցուց։ ու երբ վառարարական ու Եկիլիկոյ աղքատներուն սրտաբեկ վայնասունը կը զօրանար, Պարսկաստանի, Գաւառի, Պոլսոյ ու Արտասահմանի մէջ հանդէսներ տեղի կ'ունենային

ու անոնցմով հաւաքուած զրամբ՝ օգնութեան կը հասնէր թշուառ հայրենակիցներուն :

*

Փորձեց Մամուլը, դորձեցին բարերարները. կը ճաշէր, կը խմէր. ԲՆՆ բրաւ կ'երբը : Կաթնովիկէ հայ հասարակութեան մէջ ծո՛ղովքներ տեղի կ'ունենան, ու ծերունին Լւմ մանուկեան եպիսկոպոսն՝ կը բազմի հայրապետական աթոռին վրայ : Նորին Վեհօթեան վրայ կը փայլի իտհունակ առաջնորդութիւն ու ազգասէր և լուսամիտ ոգի : Մի և նոյն հասարակութեան մէջ կրթական յառաջդիմութեան նոր զարկ կը տրուի : Թէրգեան եպիսկոպոսն կիլիկիոյ մէջ վարժարաններ կը հաստատէ ու կրթութեան տարածման խանդ ու գործ կը ցուցնէ. Միտիթաբեանը՝ Պոլսոյ ու զաւտոի մէջ սկսած են վարժարանները բարեկարգել : Պարսկաստանի հայ հասարակութիւնը առաջնորդութեամբ Այլաթեան եպիսկոպոսի կրթարաններ հաստատելու գիղեցիկ գաղափարը կ'ունենայ : Նոյնպէս հոգեւոր պետ մը, Զմիւռնիոյ մեծ հայ հրապարակաբերին յորեկեան հանգիստին կազմակերպութեան նախագահ կը բազմի : — Պոլսոյ ազգային ջրոհիկներու ամէն օրուան նիւթը եղած է ու եղաւ կղերական շարժումը. Էջմիածնի Հայրիկը հակառակ իւր ծերունի կեանքին՝ երթտասարդ ոգի մը ցուցուց, ու այն արտասահմանի հայութեան՝ որ տարիներէ ի վեր բողոքական ճարտգիլներու հովուութեան ենթարկուած էր, ամենուն հասուց իւր ձեռնադրած հովուապետներէն և հովիւներէն : Նոյն Հայրիկը ի պաշտպանութիւն Հայ եկեղեցական կալուածներու և կրթարաններու՝ իւր քաղաքական իշխանապետին պարտ ու պատշաճ աղերսներ ըրաւ : Պոլսոյ ազգային երկու պատրիարքները փոխադարձ այցելութեամբ համարաշէն գործունէութեան պաշն մը զրին, ու արդ հոն լրագիրները կ'աշխատին դաւանանքի մոլեռանդութենէն ծագած մեծ ու զուգահաւասար ատելութիւնը՝ վառել, փառաւել և եղբայր եմք մեզի ոգին ճիւղաւ :

Եւ ընդհանուր ազդութեան մէջ Թրքահայոց եղբայրութեան զօրը օրէ օր կ'ուժեղայ և կ'ամրապնդի. իսկ Ռուսահայոցը ընդհակառակն կը ծիւրի կը փռի : Պոլիս լրագիրներն են որ եղբայրական միութիւն կը քաղզեն. իսկ ի Ռուսահայո՝ Նոր-Պար ամենաթանձր մոլեռանդութեամբ անմիաբանութիւն, տարանջատութիւն՝ ու ատելութիւն կը գումէ իւր ընթերցողներուն. և մեծ բանաստեղծը իւր շիրմին տակէն գէպ ի Սպանդար կը մանչէ « Մէկտեղ յոգնինք, մէկտեղ ցանկենք, մէկտեղ լծափին մեր ջրափնէնք . . . որ կեանք առնուն Հայոց դաշտեր », Հայրենիքին են այս հառաչք, կը մաղթենք որ հայութեան սրտէն չերթան ի բաց :

*

Փոքրիկ ազն ունեցաւ նաեւ մեծ կուրուստներ. տարւոյ սկիզբէն զիւսանազէտ մեծ փաշան հանգիստ կու տայ իւր յոգնած մարմնոյն. հայութեան հետ Եւրոպան ու Երկրպետ կը հոչակեն նոյն փաշային քաղաքագէտ հանճարը ու արդարասէր ոգին : Թաշլուքարար Պոլսոյ մէջ կղերական պետեր կը կընեն իրենց մահկանացուն, Պատրիարք Ազարեան, և արքեպիսկոպոսը Ալեքսանդր ու Ալեքեան : Ռուսահայոց ևս ունեցան զոհեր թէ՛ եկեղեցական և թէ ժողովրդական զասակարգէն. ու անոնց մէջ գեռ թարմ է Քուլամիբեանցի սուրը. որուն ներկայիս կը մասնակցի ամբողջ գրասէր հայութիւնը. վասն զի նա էր հայ գեղարուեստական հանդիսին հիմնադիրը, նա էր որ Քուլամպական աշխարհահանդիսին մէջ՝ ցոյց տուաւ հայ հանճարին գեղարուեստի տէր ըլլալն, նա՛ հոն իւր ուղեղին վաստակովը՝ հայուն ճաշակաւոր ճակատը մրցանակով պսակեց. հայութիւնը կ'ողբայ Քուլամիբեանցը, վասն զի անոր կորուստով, այլ ևս կորսուած կը տեսնէ իւր մամուլին գեղեցիկ փառքը ու գեղազարդ հրատարակութեան վատըր ու պատիւը՝ Արաքսը :

Հանգիստ կը մաղթենք անոնց ոսկրնե, որուն ու խաղաղ և երջանկաւէտ նոր տարի մեր աշխիւ ընթերցողաց :

Հ. Ս. ԵՐԵՄ՝